

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN YARGI HARÇLARINA BAKIŞI: YİĞİT VE ÜLGER DAVALARI IŞIĞINDA HAK ARAMA ÖZGÜRLÜĞÜ VE YARGI HARÇLARI İLİŞKİSİ

Burak PINAR*
Nedim MERİÇ**

I. İNCELEME KONUSU KARARLAR

A. Mehmet ve Suna Yiğit / Türkiye Davası¹

1. İnceleme Konusu Karar

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 17.07.2007 tarihli kararı, Mehmet Yiğit ve Suna Yiğit adlı iki Türk vatandaşının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 34. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı 4 Ağustos 1999 tarihinde yaptığı başvurudan (no. 52658/99) kaynaklanmaktadır.

27 Haziran 1997'de, başvuruculara o tarihte yedi aylık olan kızları E. Yiğit, doğumdan gelen kalça çıkığı nedeniyle Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde ameliyat edilmiştir. Ameliyat sırasında kalbi duran E. Yiğit komaya girmiştir. 13 Temmuz 1997'de komadan çıkmış, fakat kolları ve bacakları hareket kabiliyetini yitmiştir. Başvurucular 13 Mayıs 1998'de Dicle Üniversitesi Rektörlüğü'ne başvurarak, sağlık personelinin ameliyat sırasında ihmalleri bulunduğu iddiasıyla, sebep olunan maddi ve manevi zararlar için tazminat istemişlerdir. İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda öngörülen 60 günlük süre içinde kendilerine bir cevap verilmemiştir. 11 Ağustos 1998'de

---

* Ar. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Maliye Anabilim Dalı.

** Ar. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Usul ve İcra-İflâs Hukuku Anabilim Dalı.

¹ Başvuru No: 52658/99 17.07.2007

başvurucular Diyarbakır İdare Mahkemesi'ne tazminat talebiyle dava açmışlardır. Başvurucular ayrıca mahkeme harçlarından muaf tutulmak için adli yardım istemişlerdir; Mehmet Yiğit muhtarlıktan fakirlik belgesi almıştır. Diyarbakır İdare Mahkemesi, usuli sebeplerle dilekçeyi reddetmiş, bir ay içinde dilekçedeki kusurların düzeltilerek yeni bir dava açılabilceğini belirtmiştir. Başvurucular 19 Ekim 1998'de Diyarbakır Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvurarak mahkeme harçlarını ödemekten muaf tutulmalarını istemişler; mahkeme başvurucuların talebini kabul etmiştir. Başvurucular 23 Ekim 1998'de, ilk dilekçelerindeki usul yönünden kusurları düzelterek, Diyarbakır İdari Mahkemesi'nde yeni bir dava açmışlardır. Başvurucular bu dilekçelerinde adli yardım ve mahkeme harçları konusundaki taleplerini tekrarlamışlardır. Diyarbakır İdare Mahkemesi 17 Kasım 1998'de, başvurucuların adli yardım taleplerini reddetmiştir. İdare Mahkemesi, başvurucuların avukatla temsil edildiklerine göre, adli yardıma ihtiyaçları olmadığını kabul etmiştir.² İdare Mahkemesi bu kararı verirken, Danıştay'ın konuyla ilgili içtihatlarına ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'na gönderme yapmıştır. İdare Mahkemesi 1 Aralık 1998 ve 4 Şubat 1999 tarihlerinde, başvuruculara mahkeme harçları için 180.000.000 TL (yaklaşık 514 Euro) ödemeleri gerektiğini bildirmiştir. Başvurucular 8 Mart 1999 tarihinde idare mahkemesine başvurarak, 17 Kasım 1998 tarihli kararın düzeltilmesini talep etmişlerdir. Başvurucular dilekçelerinde başka şeylerin yanında, mahkeme harçlarını ödeyebilecek imkanlarının olmadığını ve taleplerinin reddedilmesi halinde bunun mahkemeye başvurma haklarını ihlal edeceğini belirtmişlerdir. Diyarbakır İdare Mahkemesi 16 Nisan 1999'da, başvurucuların harçları ödemedikleri gerekçesiyle davanın açılmamış sayılmasına karar vermiştir. Danıştay 16 Ekim 2001'de, Diyarbakır İdare Mahkemesi'nin 16 Nisan 1999 tarihli kararını onamıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "*mahkeme hakkı*"nın mutlak olmadığını belirterek bu hakkın üstü örtülü sınırlamalara tabi olduğunu; mahkemeye başvurma hakkının, niteliği gereği devlet tarafından düzenlenmeyi gerektirdiğini ifade etmiştir. Sözleşme'nin 6(1). fıkrası, davanın taraflarına "*kişisel hak ve yükümlülükleri*"nin karara bağlanması için etkili bir şekilde mahkemeye başvurma hakkı tanımakla birlik-

² Başvurucuların avukatlarıyla dava sonucuna bağlı ücret sözleşmesi bulunmaktadır.

te, devlete de bu amaç için kullanılacak araçları seçme serbestliği vermektedir. Sözleşmeciler devletler bu konuda belirli bir takdir alanını kullanmakla birlikte, Sözleşme'nin gereklerine uyulup uyulmadığı hakkında nihai kararı vermek Mahkeme'ye düşen bir görevdir (bkz. 19.06.2001 tarihli Kreuz - Polonya kararı, prg. 53).

Bir mahkemeye veya yargı yerine başvurma hakkına getirilen bir kısıtlama meşru amaç izlemiyorsa ve kullanılan araç ile gerçekleştirilmek istenen meşru amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmuyorsa, Sözleşme'nin 6 (1). fıkrasıyla bağdaşmaz (bkz. 13.07.1995 tarihli Tolstoy Miloslavsky - Birleşik Krallık kararı, prg. 59). Mahkeme'nin içtihatlarına göre adaletin yararı için mali sınırlamalar getirebilir. Geçmişte Mahkeme, hukuk mahkemelerinden karara bağlamaları istenen taleplerle ilgili olarak harç ödenmesi şartının, mahkemeye başvurma hakkı üzerinde kendiliğinden Sözleşme'nin 6 (1). fıkrasıyla bağdaşmayan bir sınırlama olarak görülemeyeceğine karar vermiştir. Bununla birlikte Mahkeme, başvuru hakkının ödeme kabiliyeti gibi, belirli bir davanın özel şartları ışığında takdir edilen harcın miktarı ve kısıtlamanın konduğu dava aşaması, bir kimsenin mahkemeye başvurma ve *"bir yargı yeri tarafından yargılanma"* hakkından yararlanıp yararlanmadığına karar verilirken bakılması gereken faktörlerdir, (bkz. Kreuz, yukarıda geçen karar, prg. 60). Dolayısıyla mevcut olayda Mahkeme, başvuru hakkına getirilen mahkeme harçlarını ödeme şartının, mahkemeye başvurma haklarına aykırı bir kısıtlama oluşturup oluşturmadığını belirlemelidir.

Mahkeme, başvuru hakkının kızlarının Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ameliyat edildiğini ve ameliyat sırasında komaya girdiğini kaydeder. Başvuru hakkının kızları daha sonra komadan çıkmış, fakat kolları ve bacakları hareket kabiliyetini yitirmiştir. Bu olaydan sonra başvuru hakkının kızları Dicle Üniversitesi'ne karşı tazminat davası açmak istemişlerdir. Bu davayı açabilmeleri için başvuru hakkından 180.000.000 TL mahkeme harcı ödemeleri istenmiştir. Bu noktada belirtilmelidir ki, olayların geçtiği Aralık 1998'de bu miktar aylık asgari ücretin dört katıdır. Yine olayların geçtiği tarihte başvuru hakkının geliri olmadığı tartışmasız bir durumdur. Başvuru hakkının Diyarbakır İdare Mahkemesi'ne sundukları belgeler, bu durumu desteklemektedir. Dahası, Ekim 1998'de Diyarbakır Asliye Hukuk Mahkemesi, bu belgelere dayanarak, başvuru hakkının mahkeme harçlarını ödemekten muaf tutulmalarına karar vermiştir. Yukarıda anlatılanlara göre Mahkeme,

İdare Mahkemesi tarafından ödenmesi istenen mahkeme harç miktarının başvuru için aşırı bir külfet olduğunu kabul etmektedir.

İdare Mahkemesi, başvuru sahiplerinin mahkeme harçlarından muafiyet talebini reddederken, Danıştay'ın bir avukatla temsil edilen davacılar için adli yardım verilemeyeceğini belirten içtihadına gönderme yapmıştır. Mahkeme, Sözleşme'nin 19. maddesi gereğince görevinin, ulusal mahkemelere başvurmayı düzenleyen en uygun tutumun belirlenmesinde kendini yetkili ulusal makamların yerine koymak olmadığını hatırlatır. Ayrıca Mahkeme, bir mahkemeyi bir kararı değil de, başka bir kararı vermeye götüren olayları yeniden değerlendiremez. Mahkeme'nin buradaki rolü, ulusal makamların takdir yetkileri içinde verdikleri kararların Sözleşme'ye uygunluğunu denetlemekle sınırlıdır (bkz. Tolstoy Miloslavsky kararı). Bununla birlikte Mahkeme, mevcut olayda İdare Mahkemesi'nin adli yardım talebini reddederken gösterdiği gerekçenin tamamen yetersiz olduğunu düşünmektedir. Başvuru sahiplerinin tazminat davasını izlemesi için avukat tuttukları doğrudur; ancak, bu demek değildir ki, başvuru sahipleri mahkeme harçlarının ödeme imkânına sahiptir. Dahası, başvuru sahiplerinin avukatı ulusal mahkemelere, davayı izlemek için başvuru sahiplerinden her hangi bir ücret almadığını, fakat başvuru sahiplerinin davanın sonunda alacakları tazminatın belirli bir oranının kendisine ödemeleri konusunda anlaşmalarını söylemiştir.

Mahkeme'ye göre hiç bir gelirleri olmayan başvuru sahiplerinden, o sıradaki aylık asgari ücretin dört katı bir miktarı bulan mahkeme harçlarını ödemelerinin istenmesi, orantılı bir kısıtlama olarak kabul edilemez. Mahkeme, mevcut olayda, başvuru sahiplerinin mahkemeye başvurma hakları üzerinde orantısız bir kısıtlama bulunduğu sonucuna varmaktadır. Bu nedenle Sözleşme'nin 6 (1).fıkrası bu yönden ihlal edilmiştir.

2. Olayın Özeti

Dava konusu olayda; davalı kurum sağlık görevlilerinin kusurlu oldukları gerekçesi ile açılan davada davacı, fakirlik belgesi, adına kayıtlı taşınmaz bulunmadığına dair yazı ve vergi ödemediklerine dair belgelerle mahkeme harçlarından muaf tutulma talebinde bulunmuş; İdare mahkemesi ise, Danıştay içtihatlarına dayanarak, başvuru sahiplerine

rın avukatla temsil edildikleri gerekçesi ile adli yardım taleplerini reddetmiştir. Davacı tarafa bildirilen 180 milyon TL (yaklaşık 514 Euro) tutarındaki harç yatırılmadığından bahisle davacı idare mahkemesi davanın açılmamış sayılmasına karar vermiş, bu karar Danıştay tarafından onanmıştır. Davacı taraf Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak, mahkemeye başvuru haklarının ihlâl edildiği iddiasında bulunmuştur.

B. Ülger / Türkiye Davası³

1. İnceleme Konusu Karar

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 17.07.2007 tarihli kararı, bir Türk vatandaşı olan Muharrem Ülger'in Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme'nin 34. maddesine göre 10 Haziran 2002 tarihinde Mahkeme'ye yaptığı başvurudan kaynaklanmaktadır.

Ankara İş Mahkemesi 13 Mart 2001 tarihinde başvurucuya kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve ödenmeyen maaşlar için toplam 9.424,50 (dokuz bin dört yüz yirmi dört buçuk) Dolar ödenmesine hükmetmiştir. Kararda, karar nispi harcının 524.190.700 Türk Lirası (o tarihte 598 Euro) olduğu belirtilmiştir. Bu miktardan başvurucunun davanın başında ödediği miktar düşüldükten sonra, kalan miktarın davalı şirket tarafından ödenmesi öngörülmüştür. İş Mahkemesi 22 Mayıs 2001'de, harem şirketten alınmasını bir yazıyla ilgili vergi dairesine bildirmiştir. Başvurucunun avukatı 10 Aralık 2001'de İş Mahkemesi'ne bir dilekçeyle başvurarak, icra takibinin başlatılabilmesi için kararın bir örneğinin kendisine verilmesini istemiştir. Başvurucunun avukatı başvurucunun davayı kazandığını, davalı şirketin tazminatla birlikte avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini ödemeye mahkûm edildiğini söylemiştir. Başvurucunun avukatı, karar tarihinde şirketin adresi bilindiği halde, mali kriz içine girmiş olması nedeniyle başka bir yere taşınmak suretiyle borçlarını ödemekten kurtulmaya çalışabileceği riski bulunduğunu söylemiştir. Avukat ayrıca başvurucunun kararı alabilmek için yargılama giderlerini ödemek istediğini ancak ödeme gücü bulunmadığını belirtmiştir. İş Mahkemesi aynı gün, karar harcı

³ Başvuru No: 25321/02 26.06.2007.

ödenmedikçe kararın ilgiliye verilmeyeceğini belirten 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun 28(a) bendi gereğince, başvuru talebinin reddine karar vermiştir. Böylece başvuru, yukarıda sözü edilen kararın icra edilebilmesi için gerekli icra takibine başlayamamıştır. Bu arada şirketin başka bir yere taşındığı anlaşılmıştır.

Hükümet davadaki savunmasında, yetkili makamlar tarafından kararın icrasının reddedilmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Kararın icra edilememesinin nedeni, gerekli harcın ödenmeden önce kararın başvurucuya verilmesinin mümkün olmamasıdır. O halde kararın başvurucuya verilmemesi, iç hukuka uygun davranmanın bir gereği olup, mahkeme de harcın davalı şirketten alınmasını bir yazıyla ilgili vergi dairesine bildirmiştir. Hükümet, başvuru yargı giderlerini ödemiş olsaydı, icra takibinin de mümkün hale geleceğini belirtmiştir. Harçlar Kanunu'nun 32. maddesi, yargı işlemlerinden alınacak harçlar ödenmedikçe müteakip işlemlerin yapılmayacağını, ancak taraflardan biri tarafından yapılacak ödemenin yargılamanın sonunda dikkate alınacağını öngörmektedir. Bir başka deyişle, başvuru harcı ödemek suretiyle icra takibini başlatabilir, daha sonra alacağın kalan kısmıyla birlikte bu miktarı da geri alabilirdi. Hükümet böylece lehine olan kararın icra edilmemesinden bizzat başvuru sorumlu olduğu, çünkü iç hukuktaki bu tür bir imkânı kullanmadığı sonucuna varmıştır.

Başvuru bu yasayla devletin, harcı davayı kaybettiği mahkemelerce kabul edilmiş taraftan, zarar gören taraf bir kez daha mağdur edilmek suretiyle toplanmasını sağladığını savunmuştur. Başvuru, bu uygulama nedeniyle haklı olan tarafın, kaybeden tarafça ödenmesi gereken harcı ödemediği veya ödeyemediği için, mahkeme kararlarıyla hükmedilen miktarı alamadığını belirtmiştir.

Mahkeme, Sözleşme'nin 6(1). fıkrasının herkesin kişisel haklarına ve yükümlülüklerine ilişkin uyuşmazlıklarını bir mahkeme veya yargı yeri önüne getirme hakkını güvence altına aldığını hatırlatır. Böylece bu fıkra, mahkemeye başvurma hakkının, yani kişisel konularda dava açma hakkının bir yönünü oluşturduğu "mahkeme hakkı"nı içermektedir. Ne var ki, bir sözleşmeciler devletinin hukuk sisteminin, nihai ve bağlayıcı bir yargısal kararın davanın taraflarından birinin aleyhine olarak hükümsüz kalmasına imkân vermesi halinde, bu hakkın içi boş olacaktır. Sözleşme'nin 6 (1). fıkrasının uyuşmazlığın taraflarına muhakemenin adilliği, aleniliği ve süratliliği konusunda usul güvencelerini ayrıntılı bir şekilde tanıdığı halde, yargısal kararı yerine getiril-

mesini korumayacağı düşünülemez. Sözleşme'nin 6. maddesini mahkemeye başvurma hakkı ve davanın yürütülmesiyle sınırlı bir şekilde yorumlamak, sözleşmeciler devletlerin Sözleşme'yi onaylarken saygı göstermeyi üstlendikleri hukukun üstünlüğü prensibiyle bağdaşmayan durumlara yol açabilecektir. O halde bir mahkeme tarafından verilen hükmün yerine getirilmesi, Sözleşme'nin 6. maddesi bakımından "yargılama"nın bütünüleyici bir parçası olarak görülmelidir (bkz. 19.03.1997 tarihli Hornsby-Yunanistan kararı ve 07.05.2002 tarihli Burdov-Rusya kararı).

Mahkeme'ye göre icra takibi/davası yargılamanın bütünüleyici bir parçası olduğundan, mahkeme hakkı, "kişisel hak ve yükümlülükler" in karara bağlanmasında ilk derece ve üst mahkemelere başvurma hakkının yanında (bkz. 19.06.2001 tarihli Kreuz-Polonya kararı), icra takibine başvurma hakkını da aynı ölçüde korumaktadır (bkz. Manolescu ve Dobrescu-Romanya kabul edilebilirlik kararı, no. 60861/00).

Mevcut olay bakımından Mahkeme, başvuru masraflarının söz konusu kararın icrasından sonra geri alıp alamayacağı meselesinin, başvuru masraflarının Sözleşme'nin 6 (1). fıkrası bakımından yaptığı şikayetle ilgili olmadığını düşünmektedir. Buradaki mesele, kaybeden tarafça ödenmesi gereken harcı önceden ödeme yükümlülüğünün, başvuru masraflarının lehine olan bağlayıcı kararı almasını ve daha sonra icra takibini başlatabilmesini engellenmiş olmasıdır. Bu bağlamda mahkemeye başvurma hakkının mutlak olmadığı, fakat sınırlamalara tabi tutulabileceği hatırlanmalıdır. Mahkemeye başvurma hakkı niteliği gereği devlet tarafından düzenleme yapılmasını gerektirdiğinden, bu sınırlamalara zımnen izin verilmiştir. Ne var ki, uygulanan sınırlamaların bireye tanınmış olan başvurma imkânını, hakkın özünü zedeleyecek ölçüde kısıtlamadığına veya daraltmadığına Mahkeme'nin ikna olması gerekir. Dahası bir sınırlama, meşru bir amaç izlemedikçe ve gerçekleştirilmek istenen amaç ile kullanılan araç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmadıkça, Sözleşme'nin 6 (1). fıkrasına uygun olmaz (bkz. 18.02.1999 tarihli J.Vaite ve Kennedy-Almanya Büyük Daire kararı ve 28.11.2006 tarihli Apostol-Gürcistan kararı).

Hükümet, kararın icra edilmemesinin, mahkeme masrafları ödenmedikçe, iç hukuka göre kararı ilgili tarafa vermenin mümkün bulunmamasından kaynaklandığını söylemiştir. Ancak Mahkeme, ulusal mahkemenin Harçlar Kanunu'nun 28 (a) bendine dayanmak su-

retiyile, başvuruçunun bu mali yükümlülüğü yerine getirmemesi halinde kararı almasını ve böylece icra takibine başvurmamasını önleyen bir mali yükümlülük yüklediğini kaydeder. Mahkeme, bir kimsenin mahkemeye başvurma hakkından yararlanıp yararlanmadığını belirlerken, yüklenen mahkeme masrafının miktarının makul olup olmadığı, başvuruçunun bunu ödeme kabiliyeti ve yükümlülüğün yüklendiği muhakeme aşaması gibi, her bir olayın içinde bulunduğu özel şartları değerlendirir (bkz. Kreuz kararı). Bu bağlamda Mahkeme, başvuruçunun bir inşaat işçisi olduğunu gözlemlemektedir. Başvuruçucu ödenmemiş maaşlarını alabilmek için davalı şirkete karşı dava açmıştır. Ulusal mahkeme başvuruçunun taleplerini, kısmen kabul etmiş ve yaklaşık 10.000 Euro tazminat ödenmesine hükmetmiştir. Ödenmesi gereken mahkeme masrafı ise 598 Euro civarındadır. Başvuruçucu alacağını almak için harcı ödemek istediği halde, bunu ödeyebilecek gücünün olmadığı anlaşılmaktadır.

Mahkeme, Sözleşme'nin 6 (1). fıkrasındaki hakları etkili bir şekilde koruma yükümlülüğünü yerine getirmenin, sadece bir müdahalede bulunmama anlamına gelmediğini, fakat devletin pozitif bir tutum almasını da gerektirebileceğini hatırlatır (bkz. Kreuz kararı). Mahkeme, devletin mahkeme masraflarını karşılama sorumluluğunu bütünüyle başvuruçuya geçirmekle, hem hukuken ve hem de uygulamada etkili olan bir kararlar icra sistemini oluşturma şeklindeki pozitif yükümlülükten kaçındığını düşünmektedir (bkz. 07.06.2005 tarihli Fuklev-Ukrayna kararı). Ayrıca mevcut olayda, mahkeme masraflarının miktarı ve ödenmesi, başvuruçunun bunu ödeyebilme gücü ile bu hizmet için yapılması gereken iş, yani sadece kararın bir kopyasının verilmesi arasında makul orantılılık ilişkisinin de göz önünde tutulmuş olması gerekirdi.

Yukarıdaki düşünceler ışığında Mahkeme, kararın bir kopyasını alabilmek için başvuruçuyu harcı ödemekle yükümlü tutmanın, kendisine aşın bir külfet yüklediğini ve mahkemeye başvurma hakkının özünü zedeleyecek ölçüde başvuruçunun hakkını sınırlandırdığını tespit etmektedir. Bu nedenle Sözleşme'nin 6 (1). fıkrası ihlal edilmiştir.

2. Olayın Özeti

Dava konusu olayda; davalı şirket adına açılan davada mahkeme davalı tarafın davacıya kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ile ödenmemiş

aylıklar olmak üzere toplam 9.424.50 Dolar ödemesine ve 524.190.700 lira (o tarihte 598 Euro) nispi karar harcı davacı tarafın davanın başında ödenen tutar düşüldükten sonra yüklenmesine karar vermiştir. Davacı tarafa icra takibini başlatmak amacıyla kararın bir suretinin kendilerine verilmesini istemiş ve fakat kararı veren iş mahkemesi nispi karar harcı ödenmediği sürece kararın ilgisine verilmeyeceğini Harçlar Kanunu 28 (a) hükmüne dayanarak bu talebi reddetmiştir. Davacı taraf Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak, kararın kendisine verilmemesi sebebiyle hak arama özgürlüğünün ihlâl edildiği iddiasında bulunmuştur.

II. KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. (Yargılama Hukuku Açısından) Hak Arama Özgürlüğü(nün Genel Esasları)

Hukuk devletinin bir gereği olarak bireyler hakları ihlâl edildiği ya da tehlikeye düştüğü durumda, hukukî korunma için devlete başvurmak zorunda olup, kendiliğinden hak arama yetkisine sahip değildirler. Bireylere tanınan bu hak, devletin anayasal teminatı altındadır. Anayasa'nın 36. maddesinin birinci fıkrası,⁴ hak arama özgürlüğü adı altında hukukî koru(n)ma talebine yönelik gerekli anayasal teminatları bireylere vermektedir. Evrensel nitelikli⁵ bu teminattan taraf vazgeçemez.⁶

Hak arama özgürlüğü, medenî yargılama hukukunda dava hakkı, icra takibi hakkı, hakeme başvuru hakkı gibi yollara başvurabilmeyi ifade etmektedir.⁷ Bu yollardan özellikle dava hakkı, anayasal anlam-

⁴ "Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir."

⁵ Bu hususun doğal hukukta kökleri olan evrensel (pozitif hukuk üstü) bir kavram olduğuna ilişkin diğer düzenlemeler için bkz. Evrensel İnsan Hakları Bildirisi m. 8 "Her şahsın kendisine Anayasa veya kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiili netice verecek şekilde milli mahkemelere müracaat hakkı vardır." Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m.6/I ilk cümle: "Herkes, gerek medenî hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizam, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini istemek hakkına sahiptir."

⁶ Pekcantez/Atalay/Özekes, s. 43; Ballon, s. 464; Dolinar, s. 60; Fasching, s. 431,432; Holzhammer, s. 3.

⁷ (Esra) Atalay, s. 449.

da davacının davalıya karşı maddî hukukta belirtilmiş olan hakkından bağımsız şekilde devletin yargı organlarına başvurmada ve başvurulan yargılamada işlemlerin muhatabı olmayı ifade etmesi⁸ dolayısıyla önem taşımaktadır. Bu hakkın tanınmaması veya kullanılmasının engellenmesi hallerinde bu hakkın ihlâl edildiği düşünülmelidir. Buna göre dava hakkı, kişilere dava açma hakkını ve bunun kullanılmasındaki anayasal güvenceyi ifade etmektedir. Doktrinde (soyut) dava hakkının artık anayasal hukuk sahasına ilişkin bir kavram olduğu, anayasal güvence altına alınmış bir üstün hakkı nitelendirdiği, devletin hukuk devleti olması ve hakların etkin şekilde temin edilmesiyle yükümlü olması ile ifade edilmektedir.⁹ Anayasal açıdan devletin sübjektif menfaatlerin korunmasına, gerçekleştirilmesine yönelik himaye taleplerinin muhatabı olması, ihkâki hak yasağından dolayı bireyin devletin hukukî korunma alanında mutlak anlamda faaliyet göstermesini ve bu faaliyetin “*etki doğurucu nitelikte*” olmasını ifade eder.¹⁰ Başka bir deyişle adaleti sağlama talebi, hukukî korunmanın garanti edilmesine yönelik birey talebini karşılar¹¹ ve hukukun üstünlüğünü yerine getirir.¹²

Soyut dava hakkı bu anlamıyla, dava konusu yapılan hakkın ya da objektif hukuka ilişkin talebin maddî hukuktaki durumunun incelenmesi ve usulî açıdan talep edilmesini ifade etmemektedir.¹³ Bu sebeple bireyin devletin hakkın gerçekleştirilmesi faaliyetini yerine getirmesine ilişkin sahip olduğu talep hakkı (*Justizgewährungsanspruch*), bireyin sübjektif menfaatine uygun hüküm verilmesini talep hakkı (*Rechtsschutzanspruch*) ile bir değildir.¹⁴ Bireyin dava konusu yaptığı hakkın

⁸ Tuluay, s. 116; Hellwig, s. 10, dn. 24; Pekcanitez, Adil Yargılama, s. 36 vd., s. 55.

⁹ Bkz. Akkan, s. 31. Krş. Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 42 vd. Ayrıca bkz. Karafâkih, s. 113; Berkin, s. 59; Ansay, s. 200, 201; Belgesay, Şerh, s. 131; Belgesay, Teori, s. 54, 55.

¹⁰ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 42 vd.; Christoph, s. 13, kn. 19 dn. 1; Markus, s. 2 kn. 4; Pekcanitez, Adil Yargılama, s. 55.

¹¹ Rechberger- Simotta, s. 6, kn. 11. *Üstündağ* ise her iki kavram yerine “*dava edebilme imkânı*” kavramını kullanmaktadır, Bkz *Üstündağ*, s. 268.

¹² Bkz ve krş. Golder v. United Kingdom, , 21.02.1975, parç.34 -36, (İnceoğlu, s.107).

¹³ Henckel, s. 5, 12.

¹⁴ Wolfgang, s. 2. Dava hakkının basit bir yetki olduğu, hukukî bir ilişki olduğu, kamu işlemi olduğu, kamu işlevi olduğu, genel hakkın bir görünümü olduğu, yenilik doğuran hak olduğu da ileri sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuluay, s. 106, dn. 20 ve s. 118 dn. 52.

ya da objektif hukuka ilişkin talebin maddî hukuktaki durumunun incelenmesi ve usulî açıdan ifade edilmesi esasen medenî yargılama hukukunun konusudur.¹⁵ Bu farklılığa dikkat çeken *Rosenberg* bu sebeple medenî yargılamada hukukî himaye talebi (*Rechtsschutzanspruch*) kavramının söz konusu olduğunu belirtir ve bunu soyut dava hakkından ayırır.¹⁶ Bu durumda devletin görevi, davanın çeşidine bakılmaksızın, ihlal edilen taraf menfaatinin yerine getirilmesini sağlamaktır.¹⁷ Bu yolla taraflar menfaatlerine ilişkin kesin hüküm elde etmekte ve çekişmeyi sona erdirmektedir.¹⁸ Medenî yargılama hukuku bu durumda tarafların özel hukuk ilişkilerini gerçekleştirdikleri ve böylelikle menfaatlerine ilişkin hukukî koruma sağlayan bir araç işlevi görmektedir.¹⁹

B. Hak Arama Özgürlüğünün Kapsamı

Hak arama özgürlüğü, bireyin her türlü yolla hakkını araması anlamına gelmeyip, sadece yasal olanaklardan yararlanarak hakkını aramasını ifade etmektedir (Any. m. 36). Bunun medenî yargılama hukuku için ifade ettiği öncelikli anlam, dava açarak hakkın temin edilmesidir. Dava açma hakkını kullanan bireyin bu özgürlüğü, bu hakkın kullanımının gerekliliklerini yerine getirme yükümlülüğünü de beraberinde getirmektedir. Bu yükümlülüğün bir tarafını medenî yargılama hukukuna ilişkin anayasal esaslar oluşturmakta olup, muhatabı devlettir. Devletin yargı organı bu yükümlülük sebebiyle yargısal faaliyeti anayasal esaslara göre yürütmek ve sonlandırmak zorundadır.²⁰ Bu durum, maddi anlamda hukuk devleti olma ile ilgilidir.²¹

Hak arama özgürlüğünün sebep olduğu yükümlülüğün diğer tarafını ise yargılama faaliyetine ilişkin tarafa yüklenen görev normları ve bu normların taraflara yükledikleri ödevlerin yerine getirilmesi

¹⁵ Henckel, s. 5, 12.

¹⁶ Rosenberg-Schwab-Gottwald, s. 18.

¹⁷ Hellwig, s. 8.

¹⁸ Bkz.17. HD, 15.02.2001, 672/638, (YKD Mayıs 2001), s. 711; 1. HD, 11.12.2000, 15369/15537, (YKD Temmuz 2001), s. 984. Aynı yönde bkz. Gürdoğan, s. 40; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 510; Postacıoğlu, Kesin Hüküm, s. 11 vd.; Gaul, s. 95.

¹⁹ Goldschmidt, s. 150. Ayrıca bkz. Gottwald, s. 2; Stürner, s. 51.

²⁰ Özekes, s. 51.

²¹ Hatemi, s. 19; Ökçesiz, s. 47; Bauer, s. 32, 40; Wertenbruch, s. 495.

oluşturmaktadır. Dürüstlük ilkesi, usulüne uygun dava dilekçesi vermek, ihlâl edildiği hakkını ferdileştirmek, özel hukuktaki hakkın temininin sağlanması çalışmalarına ilişkin gerekli masrafları karşılamak bu ödevlerdendir. Medenî usul hukuku sahasında hakkını gözetmek konumunda olan taraf, bu ödevlere aykırı davranırsa, yargılama faaliyetinden beklediği menfaatin dengelenmesi işlevi yerine gelemeyecektir. Özel hukukta demek ki hak arama özgürlüğü, yargılama kurallarına bağlı bir sınırlamaya uğramaktadır. Bu kurallara bağlı kalınarak gereğini yerine getirmek tarafın ihlâl edilen menfaatinin yeniden tesisi için bir zorunluluk oluşturmaktadır. Yargılama kurallarına bağlılığın dışında dava konusu edilen menfaat ile taraf ilgisi ve medenî yargılamada taraf hâkimiyetini ifade eden ilkelerin söz konusu olması da taraflara yüklenen ödevler için haklılık oluşturacaktır.

C. Hak Arama Özgürlüğünün Güvencesi: Sosyal Devlet İlkesi (ve Adli Yardım)

Medenî yargılama hukukunda taraf menfaatinin temini söz konusu olduğundan, adli hizmetten faydalanmanın karşılığı olarak ortaya çıkan masraflardan bir kısmı²² harç adı altında tarafa yüklenmektedir.²³ Bunun gerekliliği devletin verdiği adli hizmet masraflarının karşılanmasına ortak olma veya bu yolla asılsız olan davaların açılmasının önüne geçilme ile açıklanabilecektir.²⁴ Toplumsal adaletin gerçekleşmesinin daha çok ön planda tutulduğu sistemlerde dâhi birey devlette adli hizmet için başvurduğunda yargılama giderlerinin belirli bir payını ödemektedir. Zira harç almanın amaçlarından biri de toplumsal adaletin sağlanmasıdır.²⁵ Bu nedenle harç almanın temelinde yük-

²² Yargılama giderleri, yargılama faaliyetinin bedeli olmayıp, tarafın kendi sübjektif menfaatine ilişkin adli hizmet faaliyetine sadece bir katılım payı teşkil etmektedir. Bkz. Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 44, 615; Yılmaz, Yargılama, s. 200.

²³ Bir kamu geliri olarak harç şu şekilde tanımlanabilir; "Bazı kamu hizmetlerinden yararlanan ve hatta kanun hükmü ile yararlanmak zorunda bırakılan özel ve tüzel kişilerin, özel menfaatlerine ilişkin olarak, kamu kuruluşlarının hizmetlerinden yararlanmaları karşılığında, belli bir ölçüde bu hizmetlerin maliyetine katılmaları amacıyla konulan ve zor unsuruna dayanan mali yükümlülüklerdir." Bkz. Pınar, s. 3.

²⁴ Bkz. Pınar, s. 18.

²⁵ Kamu hizmetlerinden bazıları aynı derecede yararlanan hizmetler niteliğinde olduğu halde, mahkeme, icra ve iflâs, tapu, noter işlemleri gibi bazı hizmetler ise, ancak bu hizmetlerle ilgili olanların yararlanmasını gerektirmektedir. Bu hizmet-

sek yargı hizmeti maliyetinin olduğu; devletin benimsediği politik sisteminin ise olmadığı kabul edilmelidir. Zira devletin siyasî düşüncesi ne adli hizmete ilişkin maliyetleri görmezden gelebilir ne de medenî yargılamaya ilişkin uyuşmazlıkları taraf menfaatinin temin edilmesinin dışında değerlendirebilir. Bu sebeple medenî yargıya ilişkin olarak tarafların giderlere katılması, zorunluluk temelinde²⁶ bir haklılık taşımaktadır.²⁷ Bu yöndeki düzenlemeler başlı başına hak arama özgürlüğüne aykırılık oluşturmamaktadır. Hak arama özgürlüğü bireyin menfaatinin temini için devletin yargı organına başvurabilmeyi ve fiilen etkili bir hukukî koruma talep edebilmeyi ifade etmekte olup,²⁸ bunun temini için tarafın yukarıda bahsettiğimiz yargılama kurallarına uygun olarak davranması gerekmektedir. Bu kurallar arasında yer alan yargılama harçlarının ödenmesi gerekliliği de yerine getirilmelidir. Dava açılırken yargılama harcının davacı tarafından ödenmiş olması dava açmakla ona düşen bir sorumluluğun ya da borcun yerine getirilmesi değil, dava açmaya ilişkin mevcut yargılama kurallarının gereğinin yerine getirilmesi olarak görülmelidir.²⁹ Bu durum bir mali

---

ler bütün vatandaşlardan ziyade mahkemede hakkını arayan, icra ve iflâs takibinde bulunan, tapuda işi olan ya da noterde işlem yapan kişilerin şahsî menfaatleriyle ilgilidir. Bu nedenle kamu hizmetlerinden şahsen yararlanma yönünde menfaatleri olan kişilerden de harç almayarak hizmetten yararlanmayan diğer kişilere bu giderleri alınacak vergilerle ödetmek toplumsal barış ve adaleti zedeleyecektir. Bkz. Pınar, s. 17

²⁶ Kamu hizmetlerinin sürekli, düzenli ve mükemmel şekilde görülebilmesi için gerekli olan kaynağın sağlanması, her türlü kamu gelir kaynağının büyük önemi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan vergi sistemleri ne kadar iyi uygulanırsa uygulansın buradan elde edilecek kaynak ile bütün kamu harcamalarının finanse edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, bir kamu geliri türü olarak harçlardan yararlanılması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi takdirde, bir ya da birkaç kaynağa dayanarak kamu harcamalarının finansmanını sağlamak o kaynaktan elde edilecek verimi zamanla düşürecek ve vergi psikolojisini olumsuz yönde etkilemek suretiyle de yükümlünün vergi dışında kalma çabalarını arttıracaktır. Bu da sürekli artan bir seyir izleyen kamu ihtiyaçlarının karşılanamama tehlikesini de beraberinde getirecektir. Bu nedenle, kamu harcamalarının finansmanında vergiler yanında -başta harçlar olmak üzere- diğer kamu geliri kaynaklarının da harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, harç almanın temel amacının kamu harcamalarının finansmanının sağlanmasında kaynak oluşturmak olduğu açıktır. Bkz. Pınar, s. 16, 17. Krş. Yılmaz, Yargılama, s. 209.

²⁷ Bilge/Önen, s. 329.

²⁸ Dütz, s. 115; Pekcanitez, Adil Yargılama, s. 55.

²⁹ Diğer yargılama giderleri ile birlikte yargılama harcı konusunda yükümlülüğün asıl muhatabı (sorumluluk taşıyan) yargılama faaliyetine sebebiyet veren, yani maddi hukuktaki durumu ihlâl eden taraf olacaktır. Bu sonuç hukukî hakkani-

yükümlülük olarak harcı kanunla alınan ve yükümlüsünün yargılama hizmetinden yararlanmak isteyen kişi olduğu bir kamu geliri türü olması ile açıklanmaktadır.³⁰ Öte yandan harçtaki “karşılıklılık” karakteri³¹ de hizmetten yararlanmak isteyen kişileri, hizmete katılmaya/katkıda bulunmaya zorunlu kılmaktadır.³²

Hak arama özgürlüğüne ilişkin bu koşulların yerine getirilmemiş olması, bireyin yargı organı önüne uyuşmazlık konusunu getirmesine engeldir. Şüphesiz bu durum, bireyin söz konusu koşulları gerçekleştirmeye ilişkin olanağa sahip olup da, bunu yapmamasına ilişkin-

---

yet ile de uyumludur. Zira özel hukukta ihlâl faaliyetinde bulunan taraf, bu ihlâl dolayısıyla meydana gelen sonuçlara katlanmak zorundadır. Bu hususta yargılama harcını ödeyen ve dava lehine sonuçlanan taraf -kısmen kabulde kabul edildiği miktarla orantılı olarak-, karşı tarafa diğer giderlerle birlikte yargılama harcının ödenmesi konusunda tazmin isteme hakkına sahip olacaktır. Bilge-Önen, s. 335; Kuru/Arslan-Yılmaz, s. 763; Postacıoğlu, Usul, s. 671, 674; Rosenberg-Schwab-Gottwald, s. 537.

³⁰ Bu yetkinin kanunla kullanılmasının başlıca nedeni, mali yükümlerin kişilerin temel hak ve özgürlükleri ile yakından ilgili olmasından dolayı idarenin -hatta yargı organlarının- keyfi ve takdirli uygulamalarını önlemektir. Kaneti, s.36; Saygılıoğlu, s.68; Karakoç, s.71. Bu anlamda, devletin malî yükümlülük koyma yetkisini halk tarafından seçilen yasama organı aracılığıyla kullanması ile kişilerin hak ve özgürlük alanlarına yapılan müdahale anayasal hukuk düzeni içinde gerçekleşecek ve keyfilik önleneyecektir. Çağan, s. 100.

³¹ Harçlardaki karşılıklılık unsurunun temelini ise, harca konu kamu hizmetlerinden yararlananların sağladıkları yararların kısmen tespit edilebilmesi, yani yararlanan kişilerin tayininin mümkün olabilmesi oluşturmaktadır. Bkz. Erginay, s.19; Aksoy, s.143; Nadaroğlu, s.194. Gerçekten harca konu kamu hizmetleri, toplumun tümünün yararlanmasına sunulmasına rağmen bu hizmetlerden sadece hizmete ihtiyaç duyanlar yararlanmaktadır. Bkz. Neumark, s.40; Pınar, s. 10. “Harç, muhtelif kanunların konusunda bulunan adli ve idari hizmetlerde ve bu hizmetin gerektirdiği kırtasiye ve formalite masraflarını karşılamak mülhazasıyla hakiki ve hükmi şahıslardan hazinece alınan bir paradır. Yapılan işler ve görülen hizmet amme hizmetinden ziyade, kişilerin şahsına ve menfaatine ilişkindir.” (YİBK 23.12.1976 gün ve E.1976/11-7, K.1976/6), (RG 19.12.1977-15855). Bu tür hizmetler açısından dış kazanç sağlanması da sözkonusu değildir. Bu bağlamda sunulan kamu hizmetinin kişiye özgülenmesi ister istemez hizmetin karşılığı olarak, yararlanan kişiyi bedele ortak etme anlayışını da beraberinde getirmektedir. Nadaroğlu, s. 217.

³² Devlet, harca tâbi tuttuğu hizmetlerini piyasa ekonomisi/katkısına ne göre fiyatlandırmak ve işletmek için kurmamıştır. Ayrıca bu hizmetler sahip oldukları kamusal niteliğin baskın olmasından dolayı nitelikleri gereği fiyatlandırılmazlar. Bu anlamda harçta esas olan, ticarî olmayan nitelikte birtakım işler görüldüğü zaman özel yarar sağlayan kişilere bu özel yararın karşılığını bir dereceye kadar ödetmektir. Bu anlamda, devletin harç alması mali, ekonomik ve sosyal amaçlara dayanmaktadır. Bkz. Pınar, s. 8.

dir. Bireyin devletin yargı organına başvurması objektif imkânsızlık ya da güçlükler taşımakta ise, artık hak arama özgürlüğüne ilişkin kuralların yerine getirilmemiş olmasından değil, yerine getirilememesinden bahsetmek gerekecektir. Bu engeller dolayısıyla yargı organına başvuramama bu halde hak arama özgürlüğünün gerçekleşmesine engeldir.³³ Devletin sosyal devlet olmasının ifade ettiği anlam, bu engellerin giderilmesine yönelik gerekli önlemleri almak, bu hususta gerekli düzenlemeleri yapmak olmalıdır.³⁴ Türk mahkemelerine başvuru imkânının fiili sebeplerden mümkün olmaması alacağa ilişkin zamanlaşımının durması nasıl maddî hukuka ilişkin hakkın kaybolmasını önlemekte ise, yargı organına başvurularda da usul hukukuna ilişkin getirilecek düzenlemelerle hakkın elde edilmesini engelleyen durumlar telafi edilebilmelidir.³⁵ Niteliği gereği (nafaka, işçi ücreti alacağı, tüketici gibi) bazı davaların ve bunlara ilişkin takiplerin harçtan geçici ya da kesin muaf tutulması ve özellikle ekonomik güçsüzlük sebebiyle yargı organına başvuramayan kişiye yargı harçları ve yargılama giderleri konusunda indirim, muafiyet tanınması gibi hak arama özgürlüğünün güvencesini teşkil edecek ve hak kayıplarının önleyecek düzenlemeler yapılabilir.³⁶ Sosyal devlet bu anlamıyla hakların

³³ Alangoya/Yıldırım/Yıldırım, s. 454; Çelebi, s. 259; Postacıoğlu, Usul, s. 675; Yılmaz, Yargılama, s. 208, 209, 211. Kaldı ki, kural olarak, harç olarak ödenen bedelin yapılan hizmete kıyasla çok yüksek tutulmaması gerekmektedir. Bkz. Aksoy, Maliye, s.1 43. Çünkü, sunulan hizmet sebebiyle kamusal yarar yanında özel yararlar da sağlanmaktadır. İşte bu özel yararların karşılığı olarak harçlar alınmaktadır. Burada dikkat edilecek husus, yapılan hizmetle alınan harç arasında, takdir de olsa, bir kıymet denliğinin bulunmasıdır. Aksi halde, hizmet ile alınan para arasında kıymetçe bir ilişki kalmadığı zaman harç artık harç olmaktan çıkar ve vergi niteliği kazanmış olur. Türk, s. 91; Orhaner, s. 117. Öte yandan kamu hizmetlerine egemen olan ilkelere biri olarak ifade edilen “*meccanilik/bedelsizlik*” ilkesi sadece Anayasa ve kanunlar tarafından öngörülmesi halinde geçerlilik taşımakta; kanun koyucu hizmetin bedelini oluşturmakla birlikte harç adı altında bir “ödenti” talep edebilir. Bkz. ve krş. Giritli-Bilgen-Akgüner, s.778; Özay, s. 254; Günday, s. 288; Gözler, İdare, s. 524.

³⁴ Bkz. Özbudun, s.123 vd.; Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 96 vd.; Gözler, Anayasa, s.84; (Esra) Atalay, s. 449; Tanrıver, s. 79; Yaltı, s. 115. Krş. Göze, s. 124 vd.

³⁵ *Atalay*, adli yardım kurumunu, adaletsiz farklılıkları ortadan kaldıran kurum olarak nitelendirmektedir. Atalay, Adli Yardım, s. 15. Ayrıca bkz. Karafâkih s. 272; Berki, s. 96; Berkin, s. 204; Ansay, s. 204; Belgesay, Şerh, s. 283.

³⁶ Bu hususta başkaca yapılabilecek düzenlemeler konusunda bkz. Gottwald, s. 10 vd. Doktrinde İsvç’te uygulanan bir sisteme atfen, davada ödenecek olan harçların, dava konusunun miktarına göre değil, davacının yıllık kazancına göre tespit edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. (Yılmaz, Yargılama s.204; Yılmaz, Adalet

kullanılmasında bireylerin ekonomik durumlarına bağlı haksızlıkların önlendiği (eşitliğin sağlandığı) devleti ifade etmektedir.³⁷ Tarafın söz konusu düzenlemelerden yararlanması, eşitsizliği yaratan durumun varlığına bağlı olduğu kadar, söz konusu eşitsiz durum söz konusu olmasaydı, birey talebinin haklı olarak görülebilirliğine bağlı olabilmelidir. Bu açıdan adli yardım taleplerinde ayrıca haklılık unsurunun aranmaması gerektiğini ileri sürülmekte ise de,³⁸ haklılık unsuru ve bu hususa hâkimin kanaat getirmiş olması ekonomik açıdan her güçsüzün dava açabilmesini temin edebilmesi bakımından eşitsizliği gidermeye çalışırken farklı bir eşitsizliğe meydan vermemeyi sağlayan bir tampon görevi görmektedir,³⁹ bu sebeple ayrıca aranması gereklidir.

(KARARLARIN) GENEL DEĞERLENDİR(İL)ME(Sİ) VE SONUÇ

A. Mehmet ve Suna Yiğit / Türkiye Davası Açısından

Yiğit davasının, hak arama özgürlüğünün engellendiğine ilişkin verilen kararın anlamı; dava açma hakkının harç ödemeyerek kullanılabilen mutlak hak olduğu ve bunun ihlâl edildiği değildir. Söz konusu kararın anlamı sadece yargı organının adli yardım kurumunun uygulanabilirliği konusundaki takdir hakkını yanlış kullanmış olmasıdır. Söz konusu kararda hak arama özgürlüğü bakımından iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, tarafın kendisini avukatla temsil ettirmesi sebebiyle başvuru adli yardım talebinin kabul edilmemiş olmasıdır. Adli yardım kurumu düzenlememiz, kendisinin ve ailesinin geçimini zora sokmaksızın yargılama giderlerini tamamen veya kısmen ödemeyecek durumda olan yoksul bireyin iddiası konusunda haklılık taşıdığı kanaati uyandırılması halinde adli yardım taleplerinin

---

Hizmetleri, s. 58-59). Ancak harcın karakteri gereği böyle bir çözüm tarzının kabul edilebilmesi mümkün değildir. Zira kamu hizmeti, genel olarak harcı doğuran olay olduğundan kamu hizmetini oluşturan kısım ile özel hizmetin gerektirdiği giderin karşılanması harçtaki esas oranı oluşturacaktır. Bu anlamda harçlar ile (vergi) ödeme gücü arasında da bir orantı bulunmamakta; kişiye sağlanan fayda topluma sağlanan fayda yanında oldukça düşük kalmaktadır. Bkz. Çelik, s.239; Pınar, s. 4.

³⁷ Atalay, Adli Yardım, s. 15; Rosenberg-Schwab-Gottwald, s. 564.

³⁸ Yılmaz, Yargılama, s. 219.

³⁹ Atalay, Adli Yardım, s. 74; Atalay, Tasarı, s. 100; Gençcan, s. 131; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 629.

kabul edileceğini düzenlemekte olup,⁴⁰ adli yardımdan yararlanmanın bir unsuru olarak avukat tutulmuş olmasını aramamaktadır. Kaldı ki Avukatlık Kanunu'nun 164'üncü maddesinin ikinci fıkra düzenlemesi dava veya hükmolunacak şeyin değerinin belirli bir yüzdesinin -% 25'den fazla olmamak üzere- kararlaştırılabileceğini düzenlediğinden avukatın dava sonunda vekâlet ücretini alması mümkündür.⁴¹ Bu sebeple avukat tutulmuş olmak başlı başına fakir olmama durumunu ortaya koymaz.⁴² Olayda yoksul olma durumu zaten geçerli yeşil kart ile belgelenmektedir. İkinci olarak ise, kararda belirtilen orantılılık ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Söz konusu kararda orantılılık davacı olmak arzusu taşıyanın mali durumu ile bu dava için ödeyeceği bedel arasında kurulmaktadır. Zaten harcın karakterinde, miktara ilişkin olarak yapılacak düzenlemelerin hak arama özgürlüğünü ihlâl etmeyecek seviyede olmalıdır. Buna karşılık orantıya konu unsurların hangi unsurlardan oluşacağı önem taşımaktadır. Bunlardan birinin ödemesi gereken harç tutarı olduğu şüphesizdir. Diğer unsuru mahkeme fakirlik (gelir) durumu olarak değerlendirmektedir. Oysa harç tutarı Harçlar Kanunu'nda davada hüküm altına alınması istenilen değer üzerinden belirlenmektedir. Dolayısıyla orantı yapılacak ikinci unsur, kanunî düzenlemelere göre kişilerin ekonomik durumları değil, belirli bir değer ile ifade edilebilen davalarda hüküm altına alınması istenilen değer, yani ihlal edilen menfaattir. Harç tutarının istenilen şeye göre yüksek olması, şüphesiz daha fazla harç tutarı ödenen davaların daha özenli görüleceği anlamına gelmez. Sadece bireylerin yüksek bedelli denkleştirme taleplerini yargı organının önüne getirirken, gerçek (ciddi) iddiaları getirmelerini ve asılsız iddialarla yargı organını meşgul etmelerini önler.⁴³ Bu nedenle orantının yapılacağı diğer husus ihlâl edilen menfaat olmalıdır. Bununla ödenecek harç tutarı karşılaştırılarak hak arama özgürlüğünün önüne geçilip geçilmediği belirlenmelidir.⁴⁴ Kaldı ki orantının yapılacak diğer unsurunu kişinin gelir durumu olacaksa, bu her şeyden evvel dava açılırken kişinin mali durumunun nasıl tespit edileceği problemini doğuracaktır. Şüphesiz ihlal edilen menfaat aynı olmakla birlikte yoksul bireyin menfa-

⁴⁰ Atalay, Adli Yardım, s. 74.

⁴¹ Özkan, s. 107, dn. 40-41.

⁴² Doğru, s. 3454.

⁴³ Belgesay, Şerh, s. 131.

⁴⁴ Bkz. Yaltı (Soydan), s.120; Özgüven, s.197; Kalay, s.244.

ati ihlal edildiğinde daha az ve zengin bireyin menfaati ihlal edildiğinde daha çok harç ödemesine sebebiyet verecektir. Bu sebeplerle orantılı kısıtlama yapılmadığının tespitine ilişkin olarak yapılacak değerlendirmenin, menfaati ihlal edilen bireyin gelir durumuna değil, ihlal edilen menfaatin anlam ve değerine bakılarak yapılması gerektiği düşünülmektedir.⁴⁵

B. Ülger / Türkiye Davası Bakımından

Ülger davasında ise hak arama özgürlüğünü engelleyen husus olarak Harçlar Kanunu'nun 28. maddesinin birinci fıkrasının a bendi düzenlemesi gösterilmektedir. Kararın hukuka uygun olduğu, mahkemenin icra edilebilirlik ve hükmün verdiği korumadan yararlanma hususunda kararın lehine olan tarafın bir yükümlülük altına girmemesi gerektiği ve bu yönde konulacak engellerin mahkeme hükmünün etkisini ortadan kaldıracığı düşünülmektedir.⁴⁶ Burada söz konusu olan hak arama özgürlüğünün engellenmesi değil, etkin hukuki korumanın sağlanamamasıdır. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Tasarısı, etkin hukukî koruma önünde engel olarak gördüğü bu düzenlemeyi tadil edecek bir düzenlemeyi içermektedir.⁴⁷ Söz konusu düzenleme, karar ve ilam harcını ödemekle yükümlü olan tarafın harcı ödememesi sebebiyle ilamın davanın diğer tarafına verilmesine engel olunmaması için içermektedir.⁴⁸ Hukuka uygun olduğunu düşünülen tasarı düzenlemesi çerçevesinde, kişilerin yükümlüsü olmadıkları bir davranışı yerine getirmemesi nedeniyle haklarında verilen mahkeme hükmünü elde etmelerinin engellenmesinin etkin hukukî koruma ile bağdaşmadığını düşünülmektedir.⁴⁹

⁴⁵ Bkz. ve krş. yukarıda dn. 36.

⁴⁶ Yaltı, s. 114.

⁴⁷ Bkz. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı, m. 306. Harçlar Kanunu m. 28a düzenlemesinin değiştirilmesi yönünde bkz. Doğru, s. 3454.

⁴⁸ Söz konusu maddenin gerekçesinde düzenlemenin nedeni olarak hakkaniyet düşüncesine dayandırılmaktadır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı, s. 283. Söz konusu karara dayanarak davayı kazanan tarafın karşı tarafın yargılama harç ve giderlerini ödemesi ile bağlı olmaksızın ilamın suretini alabileceğine ilişkin mahkeme kararlarına da artık rastlanmaktadır. Bkz. İzmir 4. Asliye Ticaret Mahkemesi, 31.12.2008 gün ve E.2005/89, K.2006/358, (Özel Arşiv).

⁴⁹ Pekantez, Tasarı, s. 71; Postacıoğlu, 1711 Sayılı Kanun, s. 1; Akkan, s. 36.

C. Sonuç

Medenî yargılama hukukunun üstlendiği araç işlevi taraflar arasındaki çekişmenin ortadan kaldırılarak toplumsal barışın temini ve kamusal yararın gerçekleşmesidir. Medenî yargıya konu her dava bireysel menfaati içermek konusunda eşit ve fakat kamusal yararı barındırma konusunda farklılıklar taşıyacaktırlar. Örneğin, kira alacağına ilişkin dava ile verilecek hükmün doğruluğunda kamu yararının daha önemli olduğu babalık davası arasında sübjektif menfaatin korunması açısından farklılık bulunmayacaktır. Medenî yargıya dâhil her davada sübjektif menfaatin temin edilmesi ve tarafın bunun temin edildiği hususunda hüküm elde etme arzusu bulunduğundan yargılama harçlarının tarafa ait olması, işin niteliği gereği, tabiidir.

(Sosyal) Devlet, sadece politik tavrı ve düzenleyeceği kurallar vasıtasıyla bu harçları ya mümkün olduğunca az oranlarda tutup sübjektif hakların korunması amacıyla bireylerin yargı organına başvurmasını kolaylaştıracak⁵⁰ ya da adli hizmette bulunmanın maliyetini gözeterek harç tutarlarını gerçek (yüksek) oranda tutup tarafların yargı organına başvurularını sınırlayacaktır.

Medenî yargılama hukukunun dogmatik amacı özel hukuk uyumsuzluklarının sona erdirilmesi olarak görüldüğünden, tarafın ödemesi gereken harçların hak arama yoluna başvurudan kendisini caydıracak kadar yüksek olmaması gerektiğini düşünmekteyiz. Burada sosyal devlet karakterini ortaya koyacak bir oranlılık ilkesine ihtiyaç vardır ve bu ilke ne yargılamaya başvuruyu engelleyecek kadar yüksek harç ve yargılama giderlerini ne de basit bir hak ihlâlinde veya tehdidinde hemen yargıya başvuruyu olanaklı kılacak kadar da düşük olmamalıdır.⁵¹

Hak arama özgürlüğünün temini bakımından uygun olduğu düşünülen bu sonuç, medenî yargılama hukukunun amacı ve işlevi bakımından kabul edilebilir nitelik taşımaktadır. Zira her medenî yargıya tâbi davanın görülmesi ve sonuçlandırılmasında taraf menfaati bulunmaktadır. Bu gerekçe var olduğu sürece, yargılama harçları ile giderle-

⁵⁰ Bu durumda adli hizmet ücretlerinin bir kısmını kendisi karşılamış olacaktır.

⁵¹ Alangoya, s. 105; Doğru, s. 3454; İnal, s. 115; Yaltı, s. 114; Gottwald, s. 5, 8 vd.; Rosenberg-Schwab-Gottwald, s. 530; Belgesay, Şerh, s. 278. Ayrıca bkz. Gözübüyük-Gölcüklü, s. 276, 277; Tezcan-Erdem-Sancakdar, s. 333.

rine tarafın katılmaması doğru görülmeyecektir.⁵² Öte yandan, yargılama harçlarından muafiyet durumunun medenî yargılama hukuku sahasında yığılmalara sebep verecek olmasıdır. Çünkü bu durumda bireyler mahkeme içinde ya da dışında karşı tarafla uzlaşmak veya sulh olmak gibi seçeneklerden yararlanmak istemeyecekler ve hem maliyeti olmayan hem de verilen kararın devlet güvencesine bağlandığı yargı organına başvurmayı tercih edeceklerdir. Bu olanağın sunulması ile korkutma gibi amaçlarla yargı organına başvuracak ve yargı organı dileyen herkesin kendisine başvurarak meşgul edeceği, rahatlıkla mahkeme dışında çekişme konusu olmaktan çıkarılacak ve yargı harcı ödenseydi yargı organına başvurulmadan çözülecek meselelerin çekişme konusu yapılarak yargılama yapmak zorunda kalacağı bir duruma düşecektir.⁵³ Bunlara sebebiyet olunmaması için mahkemeye başvuruya yönelik akılcı düzenlemelerin varlığı aranmalıdır.⁵⁴ Yargılama harçları ve giderleri hususunda bunun için oranlılık esasını gözetmek ve buna yönelik düzenlemelerde bulunmak gerekir.

KAYNAKLAR⁵⁵

- Akkan, Mine, “Medenî Usul Hukukunda Etkin Hukukî Koruma”, (*Legal MİHDER*, 2007/1 Sayı: 6), s.29–68.
- Aksoy, Şerafettin, *Kamu Maliyesi*, 3. Baskı, İstanbul 1998.
- Alangoya, Yavuz, “Dava Temeli, Hâkimin Dava Malzemesinin Toplanmasıdaki Rolü ve Bu Konudaki Gelişmeler”, (*Kazanıcı Hukuk, İşletme ve Maliye Bilimleri Hakemli Dergi*, Mayıs 2005, Sayı: 9), s. 105 vd.

⁵² Gottwald, s. 8.

⁵³ Tarafların iddia ve savunmalarında dürüst olmaları medenî yargılama hukuku ilkesi olduğu dikkate alınacak olursa, bunun teminini engelleyen düzenlemeler yapılmamalıdır. Arslan, s. 62 vd.; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 266 vd.; Tanrıver, s. 75, 80.

⁵⁴ Gottwald, s. 2; Gözübüyük-Gölcüklü, s. 276, 277; Tezcan-Erdem-Sancakdar, s. 333.

⁵⁵ Dipnotlarda adı geçen eserler, yazarların soyadları ile anılmıştır. Aynı yazarın birden fazla çalışmasına yapılan atıflar, kısaltılmış şekilleriyle parantez içinde gösterilmiştir.

- Alangoya, Yavuz/Yıldırım, Kâmil/Yıldırım, Nevhis Deren, *Medeni Usûl Hukuku Esasları*, 6. Bası, İstanbul 2006.
- Ansay, S. Şakir, *Hukuk Yargılama Usulleri*, 7.Baskı, Ankara 1960.
- Arslan, Ramazan, *Medenî Usul Hukukunda Dürüstlük Kuralı*, Ankara 1989.
- Atalay, Esra, "Yargısal Temel Haklar", (*Şükrü Postacıoğlu'na Armağan*), İzmir 1997, s.437-454.
- Atalay, Oğuz, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı'nda Avukatla Temsil Zorunluluğu Ve Adli Yardım", (*Hukuki Perspektifler Dergisi*), s. 97-100, (Tasarı).
- Atalay, Oğuz, "Medenî Usul Hukukunda Adli Yardım", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, (Adli Yardım).
- Ballon, Oskar, *Der Einfluß der Verfassung auf das Zivilprozessrecht*, ZZP 96 (1983).
- Bauer, Horst, *Gerichtsschutz als Verfassungsgarantie*, Berlin 1973.
- Belgesay, Mustafa Reşit, *Dava Teorisi*, İstanbul 1948, (Teori).
- Belgesay, Mustafa Reşit, *Hukuk Usulü Muhakemeleri Şerhi*, Cilt: 1, 3. Bası, İstanbul, (Şerh).
- Berki, Şakir, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, Ankara 1959.
- Berkin, Necmettin, *Medeni Usul Hukuku Esasları*, İstanbul 1969.
- Bilge, Necip/Önen, Ergün, *Medeni Yargılama Hukuku*, Ankara 1978.
- Christoph, G. Paulus, *Zivilprozessrecht*, 3. Bası, 2003 Berlin.
- Çağan, Nami, *Vergilendirme Yetkisi*, (Kazancı yayımları), İstanbul 1982.
- Çelebi, Hüsamettin, "Hak Aramanın Maliyeti", (*ABD* 1989, Sayı: 2), s. 257-261.
- Çelik, Galip, *Servet ve Harcama Vergileri*, Ankara 1995.
- Doğru, Osman, "Siz Hala Yargı Harcı Ödüyor Musunuz?", (*Legal Hukuk Dergisi* Kasım 2007), s. 3449-3470.
- Dolinar, Hans, *Ruhen des Verfahrens und Rechtsschutzbedürfnis*, New York, Berlin, 1974.
- Dütz, Wilhelm, *Rechtsstaatlicher Gerichtsschutz im Privatrecht*, Berlin, Zürich, 1970, s. 115.
- Erginay, Akif, *Kamu Maliyesi*, 16.Baskı, Ankara 1998,
- Fasching, Hans W., *Rechtsschutzverzichtverträge im österreichischen Prozeßrecht*, ÖJZ 1975,
- Gaul, Hans Friedhelm, "Yargılamanın Amacı", (Çev. Nevhis Deren Yıldırım), *İlkeler Işığında Medeni Yargılama Hukuku* (Derleyen Yıldırım, M. Kamil), s. 82-117.

- Gençcan, Ömer Uğur, "Adli Yardım", (YD 2005, Sayı: 1-2), s. 127-140.
- Giritli, İsmet/Bilgen, Pertev/Akgüner, Tayfun, *İdare Hukuku*, 2. Baskı, (DER Yayınları), İstanbul 2006.
- Goldschmidt, James, *Prozeß als Rechtslage*, Berlin 1962 (yeni bası).
- Gottwald, Peter, "Medenî Yargılama Hukuku Reformu Ve Eleştirisi Bakımından Ekonomik Analiz" (Çev. Sema Taşpınar), (AÜHFD 2002, Sayı: 1), s. 1-17.
- Göze, Ayferi, *Sosyal Devlet Sistemi*, (Fakülteler Matbaası), İstanbul 1976.
- Gözler, Kemal, *İdare Hukuku Dersleri*, 4.Baskı, (Ekin Kitabevi), Bursa 2006, (İdare).
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 4.Baskı, (Ekin Kitabevi), Bursa 2007, (Anayasa).
- Gözübüyük, Şeref/Gölcüklü, A. Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 5. Bası, Ankara 2004.
- Günday, Metin, *İdare Hukuku*, (10.Baskı), (İmaj Yayınevi), Ankara 2005.
- Gürdoğan, Burhan, *Medeni Usul Hukukunda Kesin Hüküm İtirazı*, Ankara 1960.
- Hatemi, Hüseyin, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul 1989.
- Hellwig, Konrad, *Klagerecht und Klagemöglichkeit*, 1968.
- Henckel, Wolfram, *Prozessrechts und Materielles Rechts*, Göttingen 1970.
- Holzhammer, Richard, *Österreichisches Zivilprozeßrecht*, 2. Bası, Wien 1976.
- Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı*, Ankara 2008.
- İnal, Turgut, "Pahalı Yargı", (ABD 1982, Sayı: 6), s. 113-117.
- İnceoğlu, Sibel, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, (Beta), İstanbul, 2002.
- Kalay, Jale, "AİHM Kararları Işığında Etkili ve Etkin Bir İdarî Yargı Denetimi", (Yüksek Lisans Tezi), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2007.
- Karafâkih İsmail Hakkı, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, Ankara 1952.
- Karakoç, Yusuf, *Vergi Yargılaması Hukuku*, (Alfa Yayınevi), İstanbul 1995.
- Kaneti, Selim, *Vergi Hukuku*, 2.Baskı, (Filiz Kitabevi) İstanbul 1989.
- Kuru, Baki/Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder, *Medenî Usul Hukuku*, 18. Baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara 2004.
- Markus, Gehrlein, *Zivilprozeßrecht*, 2. Bası, 2003 München.
- Nadaroğlu, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, 11.Baskı, İstanbul 2000, (Kamu Maliyesi).

- Neumark, Fritz, *Maliyeye Dair Tetkikler*, 4.Baskı, (İsmail Akgün Matbaası), İstanbul 1951.
- Orhaner, Emine, *Kamu Maliyesi*, Ankara 2000.
- Ökçesiz, Hayrettin, *Hukuk Devleti Olgusu*, *Hukuk Devleti* (Der. Ökçesiz, Hayrettin) Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 4, İstanbul 1998, s. 44-56.
- Özay, İl Han, *Günüşiğinde Yönetim*, 5. Baskı, (Alfa Basım Yayım Dağıtım), İstanbul 2005.
- Özbudun Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 8.baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara 2005.
- Özekes, Muhammet, *Medenî Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*, (Yetkin Yayınları), Ankara 2003, (Hukuki Dinlenilme Hakkı).
- Özgül, Volkan, "Adil Yargılanma İlkesi ve Vergi İhtilaflarındaki Uygulaması - I", (*Vergi Sorunları*, S.197, Şubat 2005), s.189-206.
- Özkan, Meral S., *En Son Değişikliklerle Avukatlık Hukuku*, İzmir 2006.
- Pekcanıtez, Hakan, "Genel Olarak Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, 2006 Eylül, Sayı: 8, s. 69-79, (Tasarı).
- Pekcanıtez, Hakan;" Medeni Yargıda Adil Yargılama, İzmir Barosu Dergisi, 1997/2, s.35-55, (Adil Yargılama),
- Pekcanıtez, Hakan-Atalay, Oğuz-Özekes, Muhammet; *Medenî Usul Hukuku*, 7.Baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara 2008.
- Pınar, Burak, *Yargı ve İcra Harçları*, 2. Bası, (Adalet Yayınevi), İstanbul 2009.
- Postacıoğlu, İlhan E., "1711 Sayılı Kanuna Toplu Bir Bakış", (HUMK'yı Değiştiren 1711 Sayılı Kanun ve Noterlik Kanununun Hakkında Sempozyum), İstanbul 1976, (1711 Sayılı Kanun).
- Postacıoğlu, İlhan E., "Kesin Hükümün Kapsamı", (*İBD* 1990/ 1-3), s. 11 vd.(Kesin Hüküm).
- Postacıoğlu, İlhan E., *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, İstanbul 1975, (Usul).
- Rechberger Walter H./ Simotta, Daphne. A. 5. Bası, Wien 2000.
- Rosenberg, Leo/Schwab Karl Heinz-Gottwald, Peter, 16. Bası, München 2004.
- Saygılıoğlu, Nevzat, *Vergi Hukukunda Yorum*, Ankara 1987.
- Stürner, Rolf, *Die Aufklärungspflicht der Parteien des Zivilprozesses*, Tübingen 1976.

- Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi, 1982 *Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku* (Yapı Kredi Yayınevi), 2. Basım, İstanbul 2001.
- Tanrıver, Süha, "Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler Üzerine", (*AÜHFD* 2000, Sayı:1-4), s. 67-84.
- Tercan, Durmuş/Erdem, Mustafa Ruhan/Sancakdar, Oğuz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, Ankara 2004.
- Tuluay, Metin, "Medeni Yargılama Hukukunda Dava İlişkisi", (*DÜHFD* 1983, Sayı: 1), s. 116 vd.
- Türk, İsmail, *Kamu Maliyesi*, 3. Baskı, (Turhan Kitabevi), Ankara 1999.
- Üstündağ, Saim, *Medeni Yargılama Hukuku*, İstanbul 2000.
- Wertenbruch, Wilhelm, *Erwägungen zur materialen Rechtsstaatlichkeit, Festschrift für Hermann Jahrress*, Köln, Berlin, Bonn, München 1964, s. 487-501.
- Wolfgang, Lüke, *Zivilprozessrecht*, 8. Bası, München 2003.
- Yaltı, Billur, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, İstanbul 2006.
- Yaltı (Soydan), Billur, "İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı - III", *Vergi Sorunları Dergisi*, Ekim 2000, S. 145), s.108-129.
- Yılmaz, Ejder, "Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler", (*Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1-2, 1996), (Prof. Dr. Şakir Berki'ye Armağan), s. 55-76, (Adalet Hizmetleri).
- Yılmaz, Ejder, "Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti", (*ABD*, S. 1984/2), s. 200-224, (Yargılama).

ABONET REKLAMI 1